

Журналістська освіта на Сумщині: набутки й проблеми : матеріали Дев'ятої всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 5—6 червня 2013 р.) / уклад.: О. Г. Ткаченко. – Суми : Сумський державний університет, 2013. – 116 с.

Journalism Education in Sumy Region: gains and challenges : materials of the Eighth Ukrainian Scientific and Practical Conference (Sumy, 5—6 June 2013) / compiled by O. Tkachenko. — Sumy : Sumy State University, 2013. – 116 p.

Євтушенко О. М.,

аспірант

«ПОБУТОВИЙ ГЕРОЙ» У ДЗЕРКАЛІ ПРЕСИ: ІНІЦІАЦІЯ, ПОДВИГ, РИСИ ОБРАЗУ

У статті розглянуто особливості образу «маленького героя», трансльованого засобами масової інформації. З'ясовано, яким набором базових рис володіють медіагерої та які подвиги здійснюють. Указано на те, що образи «маленьких героїв» медіадискурсу слугують утіленням сучасної «української мрії».

Ключові слова: *герой, побутовий герой, медійний дискурс, ініціація, подвиг, ворог, національність.*

The article concerns the features of the image of «a little hero», conveyed by the media. The set of basic features of media heroes and deeds they perform are discussed. It is pointed out that the images of «little heroes» of media discourse serve as the incarnation of the modern «Ukrainian dream».

Key words: *hero, domestic hero, media discourse, initiation, deed, enemy, nationality.*

Будь-яке суспільство й епоха потребують своїх героїв, які слугують маркером не лише світоглядних позицій, а й нерідко мірилом соціального, економічного, політичного становища, вказують на рівень організації суспільства та домінуючі в ньому моральні норми. Відтак постать героя залишається постійно затребуваною й актуальною, особливо ж за кризових, переламних ситуацій, коли пошук та утвердження орієнтиру героїчного вчинка дозволяє не лише констатувати, а подекуди й передбачати шляхи розвитку суспільства.

У вітчизняній науці осмислення феномену геройства не набуло значного розвитку. Те, що дослідженням проблеми займаються переважно фольклористи чи літературознавці (наприклад, П. Будівський [1], М. Набок [4], О. Чернявська [10], А. Данчук), очевидно, дозволяє стверджувати, що українське суспільство досі зорієнтоване на минуле, не здатне продукувати образи сучасних, актуальних за нинішніх умов героїв, натомість лише ностальгуючи за часами Самійла Кішки чи Олекси Довбуша.

За цих умов каталізатором утвердження національних героїчних образів здатні стати засоби масової інформації. Трансльовані медіа образи успішних українців, знаних у світі, які досягли майстерності у своїй сфері діяльності, здатні стати прикладом для співвітчизників, утіленням національної ідеї, орієнтиром розвитку українського суспільства. Очевидно, за умов регіональних відмінностей, історична постать навряд може претендувати на роль загальноукраїнського національного героя, радше сучасний герой буде збірним, узагальненим образом, значною мірою конструйованим ЗМІ (можемо говорити про своєрідного медіагероя). Відтак постає проблема того, хто здатен претендувати на роль героя, які риси цей образ повинен мати й чи насправді він є настільки необхідним для консолідації суспільства.

Дослідженню феномену геройства присвячена значна кількість наукових розвідок переважно закордонних учених. Так, вивченню генези феномену присвячені роботи Дж. Кемпбелла, Л. Стефанович, Р. Ламонт, процесу конструювання героїчного образу – праці А. Папаяніс, Б. Беннета, Д. К. Мартіна, визначенню критеріїв героїзму (зокрема, розрізненню героїв та «селебритіз») – розвідки К. Юе, А. Норта, В. Бленда. Сьогодні образ героя вивчається філософами (М. Мерло-Понті), психологами (Дж. Харві, Е. Явікреме), цікавить науковців, які займаються гендерними студіями (наприклад, фемінний підхід Дж. Боуер і маскулінний К. А. Буна).

Мета нашої розвідки – виявити особливості медіаобразу, що синтезує риси сучасної «української мрії», сучасного українського медіагероя.

Емпіричне дослідження виконане методом суцільної вибірки з матеріалів тижневика «Дзеркало тижня» за 2012 рік (№№ 1–49).

З погляду етимології, «герой» – слово, яке через французьку мову потрапило у слов'янські мови з грецької, де використовувалося на позначення напівбогів, «смертних, які народилися від богів і наділених видатними здібностями, у першу чергу величезною силою» [3].

Сучасне розуміння поняття набагато ширше: героями стали не лише міфологічні напівбоги, а й цілком реальні історичні постаті, з'явилися герої одного дня (своєрідні «герої нашого часу»), цим терміном почали визначати й дійових осіб літературних творів. Відповідно до словників, можемо говорити про п'ять-шість базових смислів поняття «герой». Словник іншомовних слів української мови за

редакцією О. Мельничука так визначає поняття: «1. В давньогрецькій релігії і міфології визначний предок, вождь або богатир. 2. Видатна за своїми здібностями й діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в праці. 3. Людина, що втілює основні, типові риси певного оточення, часу, певної епохи. 4. Головна дійова особа художнього твору. 5. перен. Особа, яка чим-небудь відзначилася, привернула до себе загальну увагу» [6, 156].

Подібні визначення фіксує ряд російських словників (зокрема, за редакцією С. Ожегова та Н. Шведової [5], Т. Єфремової [8], Л. Ушакова [9]). Відзначимо однак, що провідним значенням слова герой виступає, очевидно, людина, здатна до подвигу, така, що відзначається фізичною силою. Про це свідчить, зокрема, синонімічний ряд «герой – богатир – поет – витязь – уроч. звитяжець – книжн. лицар» [7] та доволі широке коло епітетів до поняття герой у вказаному значенні, а також словотвірна парадигма «герой – геройський – героїчний – героїка – героїзм – героїство – героїстувати і т.д.», зафіксована словниками [8; 10].

У нашому дослідженні прихилиємося не до словникової версії героя-воїтеля, а до думки дослідниці Олени Чернявської, яка зазначає, що феномен героїства сьогодні зазнає значних трансформацій: «Сфера його [героя] боротьби поступово звужується – від виступу на захист космічного порядку ... до власне особистих інтересів... Поняття «герой» утрачає свою однозначність, і сам герой набуває багатьох суперечливих рис, що ставить під сумнів його вартість у позиції героїчного. ... Емоційна стійкість та духовна цілісність стають необов'язковими складниками. Герой все більше віддаляється від своєї «героїчності» ... і все більше набуває рис звичайної людини, наближаючись до буденності» [10, 275-276].

Відповідно в нашому дослідженні під поняттям «герой» ми розуміємо не воїна-звитяжця, а людину, яка слугує прикладом, предметом захоплення та втілює в собі особливості сучасної епохи (умовно – «побутовий ситуативний герой»). Згадуючи А. Чехова й користуючись літературними аналогіями, останній тип героїв називаємо також «маленьким героєм».

Процес ініціації (шляху, після якого герой визнається за такого) побутового героя видається далеко не однозначним. Аналіз медіатекстів дозволяє виокремити кілька типів цього процесу. Із природи героїзму «маленьких героїв» цілком закономірно впливає перший шлях ініціації – випробування побутом, із яким герой успішно справляється, як, наприклад, мати, яка піднімає на ноги сімох дітей (Пенсія за особливі заслуги перед Україною. – ДТ. – № 13. – 7 квітня. – С. 14), або художній керівник, який виводить театр у число лідерів у країні за відвідуваністю і якістю постановок («Євангеліє» від Марка. – ДТ. – № 36. – 13 жовтня. – С. 14).

Другий шлях до героїства – випробування не побутом, а славою (адже не рідко люди, які «потрапили в телевізор», сприймаються оточуючими за героїв), як у випадку із учасником одного із талант-шоу Ярославом Джусем (Щоб національне було популярним. – ДТ. – № 25. – 28 липня. – С. 16).

По-третє, героями стають, подібно Одісею, пройшовши випробування далекою подорожжю, наприклад, відвідавши 38 країн, із яких 27 – на інвалідному візку (Микола Подрезан: «З роками мені все важче повертатися в рідну країну». – ДТ. – № 15. – 21 квітня. – С. 11). Цей тип ініціації – класичний, однак рідко зустрічається у випадку «побутових героїв», адже сама природа їхнього героїзму має мало спільного з міфічними надлюдьми.

Найчастіше шляхом до героїства стає своєрідний підвид «випробування подорожжю», який впливає із соціальної ситуації в країні – випробування Заходом, наприклад: «Закінчити Кембридж, підкорити Кіліманджаро і... викладати в Україні» (ДТ. – № 19. – 26 травня. – С. 13), «Хірург-онколог Ігор Щепотін: «Найбільше мене тішить те, що приношу реальну користь людям» (ДТ. – № 11. – 24 березня. – С. 12).

На відміну від інших шляхів ініціації, цей примітний ще й через кілька аналогій. Традиційно в міфах ініціацію герої проходять у незвичайному, страшному й незрозумілому місті – на небі, під землею в пеклі, у країні, населеній чудовиськами на зразок циклопів чи сирен і т.д. Відповідно, позиціонування шляху в Західну Європу як ініціації сучасних українських героїв дозволяє говорити про те, що Західний світ у свідомості українців досі залишається загадковим, не до кінця освоєним, а «маленький» українець для цього світу залишається чужинцем, який повинен вступати з ним до бою, як древній герой із чудовиськом.

Однак слід відзначити, що традиційно ініціація є часом переформатування світогляду героя, його остаточного становлення. Тому звернення до образів героїв, що успішно пройшли випробування Заходом, свідчить про запит в українському суспільстві на європейські стандарти й цінності (не даремно ж герой повертається й використовує набуті за кордоном знання й досвід у новій ролі – ролі українського «маленького медіагероя»).

Із типів ініціації витікають подвиги, які здійснює «побутовий герой». Слід зазначити, що сама подорож на інвалідному візку чи стажування за кордоном ще не є подвигом. Подвигом є те, що за цим слідує. Відповідно, для героя-візочника подвигом буде його боротьба за права інвалідів в Україні, для героя талант-шоу – популяризація національної культури й відродження традицій гри на бандурі, для керівника театру – чергове визнання постановки і т.д. Для героїв, які пройшли ініціацію Заходом, героїзмом теж є життя «пост». Головний їхній подвиг не в тому, що вони поїхали й досягли чогось там, а в тому, що повернулися й виконують свої професійні обов'язки в Україні: лікують рак, керують заводами, читають лекції студентам (герої згаданих вище публікацій), покидають бізнес у Франції й будують музей у маленькому кримському селі («Ларішес» – уроки патріотизму й пам'яті. – ДТ. – № 13. – 7 квітня. – С. 16).

Прикметно, що сучасному українському героєві, як і міфічним напівбогам, допомагає відтінити всі його чесноти образ ворога. Журналісти нерідко використовують принцип поляризації, зображуючи ідеального героя й ворожі «темні сили», які заважають йому на шляху до ще більших звершень.

У ролі темних сил, яким протистоїть герой, виступають: Партія регіонів (Опозицію об'єднав театр. – ДТ. – № 1. – 14 січня. – С. 2), Міністерство освіти і науки, молоді та спорту (За законами карми. – ДТ. – № 5. – 11 лютого. – С. 1, 4), чиновники й недофінансування («Хірург-онколог Ігор Щепотін: «Найбільше мене тішить те, що приношу реальну користь людям». – ДТ. – № 11. – 24 березня. – С. 12), суспільна мораль («Професор Андрій Шевцов: «Адекватному розумінню проблем інвалідів заважають проблеми у суспільній свідомості». – ДТ. – № 21. – 9 червня. – С. 12), сімейні негаразди (Конферансьє, Ваш вихід! – ДТ. – № 39. – 3 листопада. – С. 16), хвороби («Відчистити до блиску душі людей». – ДТ. – № 8. – 3 березня. – С. 14). Відзначаємо, що про наявність у героя ворогів журналісти зазначають приблизно у двох третинах випадків.

Про те, що виокремлений образ «маленького героя» є втіленням рис «української мрії», свідчить згадка в понад третині матеріалів етнічної приналежності «героя», вказівка на національні мотиви його «подвигу». Наприклад, директор театру в Кіровограді позиціонується як герой за те, що «утвердився як керівник і режисер справжнього українського театру – з глибоким національним мистецьким баченням» (Опозицію об'єднав театр. – ДТ. – № 1. – 14 січня. – С. 2), а молодий бандурист Ярослав Джусь – за популяризацію забутого національного інструменту (Щоб національне було популярним. – ДТ. – № 25. – 28 липня. – С. 16).

Слід зазначити, що сьогодні в медійному просторі Україна не сприймається за мононаціональну державу, а тому закономірно втіленням «української мрії» ста-

ють і представники інших корінних етносів – кримських татар чи лемків (наприклад: («Ларішес» – уроки патріотизму й пам'яті. – ДТ. – № 13. – 7 квітня. – С. 16; Актор і режисер Ахтем Сейтаблаєв: «Про трагедію мого народу мало хто знає... І мені хочеться про це кричати». – ДТ. – № 22. – 16 червня. – С. 13; Поет усіх Карпат. – ДТ. – №6. – 18 лютого. – С. 13).

Отже, попри досить велику традицію дослідження феномену героїзму, в українській науці зроблено лише окремі спроби виявити типи національних героїв. Не дослідженою ж залишається проблема того, хто в побутовій свідомості сприймається за сьогочасного українського героя. Аналіз медійного дискурсу засвідчує, що сучасний «побутовий герой», який утілює риси «української (за аналогією до американської) мрії» – це інтелектуал, який має європейський рівень освіти, цілком заслуговує жити на Заході, але через своє почуття патріотизму повертається на батьківщину. Український герой, згадуючи Миколу Хвильового, все так само «м'ятежний», його не вдовольняє роль функціонера й бюрократа (натомість чиновники різних рівнів і панівна суспільна мораль сприймаються за головні перешкоди на шляху «маленького героя»). Таким чином сучасна Ukrainian dream у медіавіддзеркаленні постає як шлях на Захід, визнання там і повернення на батьківщину, щоб тут застосувати здобуті знання й досвід.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Будівський П. О. Фольклорний і літературний образ народного героя (Олекса Довбуш): проблема історичної та художньої правди : автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.07; 10.01.01 / Будівський Петро Олексійович. – К., 2000. – 40 с.
2. Ковтун Н. М. Архетип культурного героя в українській культурній традиції: Історико-філософський контекст: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05/ Ковтун Наталія Михайлівна. – Житомир, 2007. – 18 с.
3. Крылов П. А. Этимологический словарь русского языка. / Сост. Крылов П. А. [Електронний ресурс]. – СПб.: ООО «Полиграфуслуги», 2005. – 432 с. – Режим доступу: <http://www.slovopedia.com/25/195/1649278.html>.
4. Набок М. М. Українські народні думи: типологія героя і особливості національного характеру: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07 // Набок Марина Миколаївна. – Львів, 2010. – 19 с.
5. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. – М. : Азъ, 1992. – Режим доступу: <http://www.slovopedia.com/4/195/645659.html>
6. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – Київ : Головна редакція УРЕ, 1974. – 775 с.
7. Словник синонімів української мови / Л. М. Полюга ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Український мовно-інформаційний фонд [Електронний ресурс]. – К. : Довіра, 2001. – 477 с. – (Словники України). – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/31/53395/27820.html>.
8. Современный толковый словарь русского языка / Под. ред. Т. Ефремовой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovopedia.com/15/195/1500578.html>.
9. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова [Електронний ресурс]. – М.: Сов. энцикл.: ОГИЗ, 1935–1940. – Режим доступу: <http://www.slovopedia.com/3/195/780919.html>.
10. Чернявська О. Архетип культурного героя: функціонування в історії світової культури [Електронний ресурс] / Олена Чернявська // Наукові записки Кіровоградського державного університету. Серія: Філологічні науки (Літературознавство). – Вип. 111. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/2012_111/statti/30.pdf.